

APOLOGIA DE LA LITERATURA IMMIGRANT: VERS UNA HOSPITALITAT PLANETÀRIA?

Paula Meiss

Doctoranda en teoria de la literatura i literatura comparada
Universitat de Barcelona

Cita recomandada || MEISS, Paula (2010): "Apologia de la literatura immigrant: vers una hospitalitat planetària?" [article en línia], 452ºF. *Revista electrònica de teoria de la literatura i literatura comparada*, 2, 13-29, [Data de consulta: dd/mm/aa], < <http://www.452f.com/index.php/ca/paula-meiss.html> >.

Il·lustració || Carlos Aquilué

Traducció || Helena Castells Savall

Article || Rebut: 09/10/2009 | Apte Comitè científic: 8/11/2009 | Publicat: 01/2010

Llicència || Llicència Reconeixement-No comercial-Sense obres derivades 3.0 de Creative Commons.

Resum || El present article postula la possibilitat d'utilitzar el relat de viatge migratori com a objecte d'estudi d'una disciplina comparatista que tingui en compte, d'una banda, les consideracions d'Armando Gnisci sobre l'hospitalitat i, de l'altra, les de Gayatri Spivak sobre la planetarietat de la literatura comparada. D'aquesta manera, intenta postular una possible línia d'investigació en literatura comparada que no requereixi el concepte de 'literatura nacional' per poder portar-se a terme. L'anàlisi del relat de viatge migratori, a través d'una sèrie de variables reconegudes dins de la tradició de viatges, permet, en el fons i en la forma, un comparatisme del retrobament.

Paraules clau || Viatge | Migració | Literatura comparada | Gnisci | Spivak | *Weltliteratur*.

Abstract || This paper suggests the possibility of making use of the narrative of migration as the object of study of a comparatist discipline that takes into account Armando Gnisci's considerations on hospitality, as well as Gayatri Spivak's on planetarity and comparative literature. In this sense, the paper aims at suggesting a possible line of research in comparative literature that needs not rely on the concept of national literature to be developed. The analysis of the narrative of migration, through a series of variables well recognised in travel literature, allows both in form and contents a comparatism of the encounter.

Key-words || Travel | Migration | Comparative literature | Gnisci | Spivak | *Weltliteratur*.

0. (in)Dependència de la nació

L'objectiu del present treball es desprèn de la següent premissa: si bé la literatura comparada com a disciplina ha acceptat definir-se, encara a dia d'avui, a partir de les llargament establertes i qüestionades *literatures nacionals*¹, encara és possible buscar les formes i recursos necessaris perquè això no sigui condició *sine qua non* en el funcionament de la disciplina com a tal. Així, una de les formes pot desprendre's de la tradició imagològica que va escollir la literatura de viatges com a objecte privilegiat d'estudi comparatista (Brunel, 1994: 125; Gnisci, 2002: 255). El que suggereix el present article és la possibilitat d'actualitzar en el relat de viatge migratori certes línies d'investigació ja obertes per l'estudi del relat de viatge, entès a la manera més clàssica com aquell en que *hom marxa, viatja i torna*. D'aquesta manera, i tenint en compte la contextualització històrico-sociològica que cada text reclamarà per a sí mateix, és possible investigar de quines maneres el relat de viatge permet un apropament a la literatura que no requereixi la nació per a significar. Entenem que, en qualitat de text literari que canvia de nació, un relat de migració es troba a la vegada entre les dues i en cap de les dues possibles identitats nacionals que se li podrien adscriure. D'aquesta manera, representa, en el doble sentit de que posa en escena i exemplifica, la transitorietat d'aquesta identitat nacional literària a la que sembla tan difícil renunciar.

Ens interessa establir de quina manera és possible inscriure el relat de l'experiència migratòria dins del relat de viatges. Existeix una tradició certament consolidada de literatura de viatges, que no per això deixa de ser conflictiva a l'hora de ser definida. A través de l'anàlisi de certs elements presents en aquest tipus de textos, que han sigut temes de reflexió tant d'autors com de la crítica, la inscripció del relat de migració podrà portar-se a terme dins d'una tradició més àmplia de literatura de viatges. En aquest sentit, existirà una àmplia producció textual que podria etiquetar-se sota el concepte de 'migració', però així i tot no ser adscrita a aquesta proposta donat que contemplarà totes o algunes de les variables que establím com a pertinents. Per això, parlem d'aquell relat de viatge migratori que conté en sí mateix una reflexió —si bé més o menys velada— sobre el fet d'explicar la història; el relat del viatge migratori que postula autopercepcions i visions de l'Altre que permetin una reflexió sobre la construcció d'identitat a través de la literatura; el relat del viatge migratori que permeti una discussió sobre l'estatut autobiogràfic i el literari de la narració de l'experiència, si és que aquesta distinció té validesa; per últim, el relat de viatge que a través d'una consciència de relació amb el paisatge habiliti a reflexionar sobre la relació del migrant amb l'espai d'acollida.

NOTES

1 | Tot manual de literatura comparada inclou un apartat que versa sobre literatures nacionals, ja sigui per fonamentar-se en la seva existència inter-nacional, o per a complicar-se en el seu vessant supra-nacional.

1. Migrar no és viatjar?

A partir d'una recopilació de l'estat de la qüestió en l'àmbit hispànic sobre la narrativa de viatges en general, i el tema de «literatura i migració» en particular, resulta com a mínim sorprenent l'absència de reflexions teòriques articulades sobre la pertinença o no de la narrativa de migració a la literatura de viatges, o de col·leccions d'articles sobre el tema «viatges i literatura» que incloguin algun treball sobre la literatura de la migració². Caren Kaplan (1996: 2-4) realitza un seguit de consideracions que són imprescindibles per començar a distingir les diferents formes que el viatge adquireix a partir de la (post) modernitat, i trobar el lloc de la migració, com a forma específica de desplaçament, dins del viatge com a concepte general. No es pretén descontextualitzar l'objecte d'estudi en pos d'una categoria estètica superior, com ho seria el desplaçament, sinó reconèixer que una selecció de textos que es poden reunir sota el nom de «literatura del viatge migratori» requereix que es reconegui en ells mateixos una voluntat de tematització de la migració, ja que, com apunta Kaplan «such a solidarity or affiliation is political, however, and cannot simply be assumed through the articulation of aesthetic principles of literary exile or the deployment of generalized metaphors» (1996: 105).

Domenico Nucera (2002: 248) parteix de reflexions etimològiques per intentar definir la literatura de viatges, però la seva classificació exclou deliberadament la possibilitat de que la migració constitueixi un viatge. De fet, arriba a afirmar que, com a succés contemporani, «el viatge s'ha acabat» (2002: 280). Aquest postulat implica considerar que ja no hi ha res nou per descobrir, que «avui qualsevol lloc està tan a prop i és tan poc imprevisible que ja no ofereix cap meta prestigiosa i exclusiva, reservada a uns pocs audaços, llavors, per poder ostentar el títol de viatger» (281).

Podem estar d'acord o no amb la idea de previsibilitat de qualsevol lloc (i, de fet, no ho estem) en la mesura que els llocs només es tornen significatius al ser transitats, i això sempre es podrà tornar a fer. En el plantejament que ens proposem defensar, l'acte d'immigrar a un espai que és proper a la tradició occidental, però que pot tornar a ser recorregut per un Altre (no tan aliè com es pretén), constitueix una possibilitat de re-significació dels espais que no pot ser deixada de banda amb la idea que «el viatge s'ha acabat». També permet tornar a pensar el viatge en sí, el viatger, les motivacions i objectes dels mateixos. Ignorar aquest desplaçament de persones que es realitza des de fa tant de temps, i que s'ha ignorat durant tant d'altre, no és quelcom que pugui afavorir el desenvolupament de les humanitats. Com remarca Auerbach, negar un fenomen de la història és intentar escapar-se d'ella, i això, la literatura comparada

NOTES

2 | Veure, per exemple, Mariño, M. i María de la O Oliva, 2004 i 2006.

no s'ho pot permetre³.

Igualment Nucera es concentra en les etimologies dels verbs *marxar*, *viatjar* i *tornar* per oferir, a través de la interpretació dels significats que avui li donem a aquests termes, una definició del gènere literari, i el seu punt de partida pot ser-nos útil. A través del verb *marxar* estableix la doble significació de separació i conjunció amb el futur que disposa tot acte d'aquestes característiques. Amb el verb *viatjar*, destaca que aquest acte implica alguna cosa més que el desplaçament; viatjar constitueix «com ha sigut rebuda i transformada l'experiència del viatge, és a dir, la descoberta de "l'altre indret"» i per això espera un «re-naixement sota una forma diferent, donada l'experiència de "l'altre indret" i del retrobament amb "l'altre"» (248). Fins aquí, res impediria incloure la narrativa de la migració dins del gènere més ampli del viatge. Però s'afegeix també el verb *tornar*, i per Nucera això faria que un relat migratori no es pugui considerar de viatge: «Arribar a un lloc i quedar-se allí no és viatjar. Més aviat és el que en una biografia es classificaria com a un simple trasllat, canvi de residència» (250). Sobre aquest procés que es defineix com «simple» discorren totes les possibilitats que s'entreveuen per a aquesta narrativa. Creiem que en certa mesura tot relat del viatge migratori podria entendre's com la transformació d'aquest *tornar*, que no deixa de percebre's com a necessari, en una altra cosa. El retorn mai serà quelcom a descartar. S'haurà de considerar llavors què passa si aquesta volta postergada fa que, per un costat, el viatge no acabi mai; i que, per l'altre, s'hagin de buscar formes d'acabar-lo que no impliquin el retorn al punt de partida, ja que com el mateix Nucera suggereix «sempre s'ha de marxar per tornar, també en el cas en què la meta no coincideixi geogràficament amb el punt de sortida» (2002: 250).

1.1 Nostàlgies

L'element que intercedeix en aquest retorn impossible, segons es reitera en la bibliografia consultada, és la nostàlgia. La paraula conté etimològicament els significats de «retorn» i «dolor». Una de les possibles interpretacions d'aquesta combinació és el dolor que produeix el retorn postergat. Una altra, potser més productiva, té a veure amb el saber que el retorn no garantitza el final del dolor: una vegada emprès el viatge el retorn ja mai ens portarà al mateix. Aquest esdeveniment dins del viatge –la consciència de que el retorn sense més ni més és impossible– permetrà la narració del mateix, en una narració de l'esdeveniment que conclou i defineix el fet mateix. Podem pensar que aquest *saber que al tornar ja res serà igual* funcionarà de manera conservadora amb una força major que la possibilitat de deconstruir discursos heretats, i restablir en el joc literari una nova identitat a través d'aquesta narració de l'esdeveniment. Elleke Boehmer destaca que:

NOTES

3 | «El que som, ho em esdevingut en la nostra història, i només en ella podem romandre com a tals i desenvoluparnos. Mostrar això, de manera penetrant, i que no s'oblidi, és la tasca del *Weltfilologen* (filòleg universal) dels nostres temps», Auerbach, E. (1958: 120).

Migrant literatures represent a geographic, cultural, and political retreat by writers from the new but ailing nations of the post-colonial world back to the old metropolis, the literatures are a product of that retreat; they are marked by its disillusionment (1995: 237).

i amb ella desitgem reconèixer aquesta especificitat històrica que no permet considerar alegre i despreocupadament el moviment migratori. No es tracta de celebrar una experiència que pugui haver estat traumàtica, sinó d'identificar, treballar i comparar el que d'ella pugui sorgir en la forma de text literari. D'aquesta manera, tampoc es tracta de revaloritzar una literatura que és poc o gens coneguda en la societat de partida de l'autor, i poc reconeguda en el món d'arribada, per reemfatitzar la seva pertinença a una o altra tradició nacional. Es tracta, malgrat la paraula malsonant, d'una *utilització* d'aquests textos per intentar començar a pensar la literatura d'una altra manera.

1.2 Exilis i diàspores

Creiem que la distinció que sol establir-se entre *exili i migració* o *diàspora* no només conté un element de voluntat i elecció, per absència en el primer, per presència –al menys inicial- en els segons, sinó que inclou una necessitat d'incorporar també, com indica Nico Israel, «how issues of class and of post- (or neo) colonialism inflect both the experience of displacement and the reception of texts written about displacement» (2000: 13). L'exili compta amb un estatus reconegut com a tema literari, mentre que la migració és un tema encara bastant marginal, sobretot en l'àmbit hispànic. Si bé en l'àmbit anglòfon es desenvolupa el concepte de *diàspora* per parlar des del postcolonialisme sobre els escriptors emigrats, creiem que aquest concepte ajuda a continuar relativitzant la presència d'aquests escriptors en els àmbits socioculturals d'arribada. D'aquesta manera, el concepte de *diàspora*, en la mesura que es refereix a una comunitat d'escriptors desplaçats des d'un lloc d'origen comú i que no deixa d'estar present en els seus textos, contribueix a la compartimentació segons literatures nacionals, que el present treball busca evitar. Per altra banda, el concepte de la *francophonie* s'utilitza per agrupar tota la producció escrita en llengua francesa, però existeixen crítiques respecte possibles nous colonialismes a través d'un pretès universalisme del terme, que si no es deconstrueix pot amagar-se⁴. Així mateix, el relat del viatge migratori cap a França depèn del país d'origen per suscitar l'interès de la crítica, més concentrada en la producció de la descendència d'aquests immigrants, segons indica Hargreaves (1995: 89). Per això, com a models de tractament del tema migratori en literatura, les vessants anglòfona i francòfona d'anàlisi literari no ens solucionen el problema d'intentar deixar de banda la identitat nacional per parlar del desplaçament migratori en el context hispànic.

NOTES

4 | «the adjective 'francophone' has to be decolonised, since it is often used in France for everything that is written in French but that is not French, reinstating an imperial dichotomy between France and 'the rest'» Milhaud, O. (2006)

Ara bé, ens preguntem quina és l'alternativa de tractament d'aquest material literari que no consideri la nació per al seu estudi. En aquest cas, considerem l'objecte d'estudi com el relat literari de l'experiència de l'encontre entre un foraster, que arriba per quedar-se, i una comunitat, entesa tant en la seva vessant espacial (un indret), com personal (un grup de gent). Per això, el punt de partida de l'anàlisi es basa en els postulats de Georg Simmel, que planteja que «la relació amb l'espai és només, d'una banda, la condició i, d'altra banda, el símbol de la relació amb les persones» (1988: 318-319). Així, el relat del viatge migratori no només ens permetrà analitzar la representació de la identitat en procés de definició en relació amb l'Altre, sinó també la representació de la relació amb l'espai que és condició i símbol d'aquest encontre.

No seria requisit indispensable que l'autor d'aquesta narrativa hagués travessat l'experiència mateixa de migració. Al contrari, considerem important distingir entre la narrativa produïda per immigrants, la narrativa que inclogui immigrants a les seves representacions i construccions, i la narrativa que tematitzi de manera literària el motiu de l'encontre del viatge migratori. És aquesta última la que ens atrau com a objecte d'estudi que permetria salvar les identifications nacionals per procedir a la comparació. Així, segons Guillén, s'entén per tema «una parte de las experiencias o creencias humanas que en determinado momento histórico cierto escritor convierte en cauce efectivo de su obra y, por ende, en componente del repertorio temático-formal que hace posible y propicia la escritura literaria de sus sucesores» (1985: 53). En aquest sentit, l'exili troba, com a tematització, una tradició molt més extensa que la migració. Aquest treball forma part de l'intent d'establir un marc teòric d'apropament a aquest procés, que va progressivament conformant-se en l'àmbit hispànic, d'instauració de la migració en tema literari. En aquest article, quan parlem de literatura de la migració ens referim al relat del viatge migratori, que conté algun tipus de reflexió, explícita o no, sobre la relació de l'immigrant amb el nou espai de circulació mitjançada per l'escriptura, per la lectura, per la lletra.

2. El viatge a la metròpoli de l'imperi-que-ja-no-és: postmodernitat i postcolonialisme?

Aquest tema del viatge migratori a la metròpoli de l'imperi que ja no és tal, el comprenem llavors en quant epifenomen de dues grans formes de pensar la contemporaneïtat: per una banda, la postmodernitat i, per l'altra, el postcolonialisme. Excedeix als objectius del present treball analitzar exhaustivament aquests dos grans rètols, però ens interessa recobrar un parell de coordenades que creiem que la literatura del viatge migratori permet estudiar.

La possibilitat d'incorporar l'estudi d'aquesta classe de literatura ve donada per la doble articulació entre certs postulats de la postmodernitat als que el subjecte immigrant respon des del lloc de foraster que defineix Simmel: dins del cercle de relacions espacials, però, a la vegada, fora del mateix (1988: 319). Com a definició identitària postmetafísica encaixa perfectament amb les idees de la postmodernitat. De la mateixa manera en la que Homi Bhabha proposa que la seva convicció és que

the encounters and negotiations of differential meanings and values within 'colonial' textuality, its governmental discourses and cultural practices, have anticipated, *avant la lettre*, many of the problematics of signification and judgement that have become current in contemporary theory: aporia, ambivalence, indeterminacy, the question of discursive closure, the threat to agency, the status of intentionality, the challenge to 'totalizing' concepts. (2004: 248),

podríem pensar que l'estatut de la literatura de migració es correspon amb la problemàtica de la teoria literària postmoderna, mentre obliga a repensar la diferenciació entre autobiografia i ficció, entre relat d'experiència i conformació de l'experiència relatada, problemàtiques que floreixen en els últims anys; mentre obre noves perspectives per seguir pensant la relació amb el paisatge a través de la literatura, des d'una posició que en principi s'estableix des d'un no-indret però que provoca estratègies d'apropiació de l'espai que corresponen a la sobremodernitat de Marc Augé (1993). També és possible sumar les idees de Kristeva respecte a la identitat de l'estranger:

Y es tal vez a partir de la subversión de este individualismo moderno, a partir del momento en que el ciudadano-individuo deja de considerarse unido y glorioso y descubre sus incoherencias y sus abismos —sus "extranjerías", en suma— cuando la cuestión se plantea de nuevo: fin de la acogida del extranjero en el interior de un sistema que lo anula para dar paso a la cohabitación de los extranjeros que todos reconocemos ser. (1991: 10).

Amb tota la utopia d'aquesta proposta, creiem que és imprescindible destacar com a possibilitat de la literatura de migració, el fet de posar en escena noves formes identitàries que es relacionen amb la hibridació (Bhabha), el mestissatge⁵, la criollització (Glissant), termes que la teoria ha anat incorporant a la feina de diversos autors. Aquestes característiques de la identitat postcolonial es troben també en les definicions identitàries postmodernes. Ara bé, la teoria, en el seu esforç per descriure i crear hipòtesis sobre les possibilitats del desplaçament i desarrelament, no troba necessàriament el seu correlat en la producció literària que sorgeix de l'experiència migratòria⁶. Això, que en un principi semblaria tirar per terra aquesta associació postmodernitat-postcolonialisme, ha d'ajudar-nos a seguir pensant ambdós conceptes. Encara que els dos no puguin ser juxtaposats sense conflicte, i de fet aquesta

NOTES

5 | «Celle-ci permet au métissage d'avoir une fonction culturelle et sociale globale: il constraint, dans le cadre de l'hégémonie idéologique moderne européenne, occidentale, en Europe, en Occident, hors de l'Europe, hors de l'Occident, de penser le possible d'une culture, d'une société, dans la reconnaissance de déterminations croisées et dans l'invention culturelle et sociale que constitue ce croisement». Bessière, J. (2005: 19).

6 | Veure, per exemple, Casolla, A. (1995: 178); Petric, J. (1995: 170); Mertz-Baumgarten (2004: 288).

tampoc és la seva aspiració, la comparació sempre pot ajudar a la redefinició i reformulació dels seus significats. Així com planteja Caren Kaplan, es tracta d'avaluar de quina manera s'utilitza la metàfora del desplaçament en la postmodernitat, i de quina manera les teoritzacions sobre la subjectivitat diaspòrica desestabilitzen, o no, el discurs occidental sobre l'exili (1996: 103) que està fermament associat a la modernitat occidental.

Segons el nostre parer, el que resulta atractiu d'aquest tipus de textos és la possibilitat de veure com es negocien les identitats en un context que no és el d'origen, però que es converteix en habitual; que s'inicia com una excepció i que esdevé quotidià. Per realitzar aquest moviment no és necessari provenir d'un país postcolonial, però el cert és que es troben amb més freqüència exploracions d'aquest tipus a partir de la narrativa d'autors d'origen ex-cèntric, perquè hi ha una certesa absent en la majoria d'ells amb respecte a la identitat nacional, la qual esdevé conscient amb més força, al realitzar un viatge migratori.

D'altra banda, la perspectiva plantejada pels estudis postcolonials per a entendre no només aquestes qüestions identitàries sinó també la literatura que les produeix i les transforma, tampoc es pot deixar de costat. En certa mesura, les paraules de Kristeva citades anteriorment també podem referir-les a l'estudi de la literatura segons filiacions nacionals, modernes i canòniques. Podríem considerar el cànon occidental com a una construcció «unida i gloriosa» que cada vegada més revela les seves «incoherències i abismes». Més enllà de les voluntats de certa part de la crítica de mantenir aquest bastió per damunt d'aquestes incoherències que es puguin trobar, la incorporació de l'estudi de l'abisme —entès com un espai a explorar, i no com el buit absolut— pot aportar una «estrangerització» del cànon que només acabarà beneficiant-lo. En aquest indret, en aquest abisme, dins de l'estudi de la literatura, se situa per a aquesta proposta la literatura de la migració. No tan sols perquè l'immigrant és una figura estranya, algú «de fora», un traïdor en potència (ja se n'ha anat una vegada, podria tornar a fer-ho), sinó perquè, com refereix Boehmer «their work has drawn criticism for being a literature without loyalties» (1995: 236), i en això dificulta, com dèiem, l'adscripció a una tradició nacional única. Si s'ha de lluitar d'alguna manera contra la globalització, segons el nostre parer això no pot funcionar a través del reforç de les nacionalitats tal i com estan establertes, si s'entenen com a fixes, clarament definides en el passat, i a les que s'ha de representar fins i tot en termes estètico-artístics. El perquè hauria de ser el món postcolonial el que doni per terra amb aquestes relacions entre literatura i nació, és quelcom que creiem es desprèn del fet que és des d'Occident des d'on sorgeix tal associació entre nació i literatura (Brennan, 1990). En el procés d'integrar als cànons de literatura mundial la literatura de la migració,

el món occidental podria iniciar el moviment vers la descolonització d'Europa del qual parla Gnisci (1996), entre d'altres.

3. Literatura universal o literatura del món

És llavors dins de la problemàtica del corpus de la literatura comparada, entesa com a mètode d'estudi de la *Weltliteratur*, on pretenem inscriure la nostra proposta. Si bé el concepte de 'literatura universal' porta anys qüestionant-se, encara continua semblant una sortida al dilema de com superar el sentiment nacional per parlar de literatura. Seguim les consideracions de Rene Wellek, Henri Remak i Joseph Lambert, per arribar a Armando Gnisci i les seves idees sobre la qüestió, que entenen la literatura de migració com a nova *literatura del món*.

Les afirmacions de Rene Wellek en la seva famosíssima conferència advocaven perquè «la investigació literària actual necessita, en primer lloc, prendre consciència de la necessitat de definir la matèria i l'objecte dels seus interessos» (1958: 86). Si bé el present treball no pot continuar altres línies plantejades per Wellek en eixa mateixa conferència, pareix necessari, al menys, remetre a aquesta premissa. Per això mateix, i també seguint els postulats de Henry Remak, apuntem a proposar l'estudi de la literatura del viatge migratori com a manera de sintetitzar l'estudi de la *Weltliteratur*: «Hem de disposar de síntesis, a menys que l'estudi literari vulgui condemnar-se a sí mateix a la fragmentació i a l'aïllament externs» (1971: 90).

Creiem també que la incorporació d'aquesta narrativa, que generalment no es treballa en els cànons d'estudi, funciona tal i com explica José Lambert (1989), com a mitjà per obrir el ventall de possibilitats per a la teoria mateixa: si volem una renovació dels estudis literaris, seria paradògic continuar treballant els mateixos textos, autors, gèneres, convencions i cultures sobre les que s'establiren aquests primers estudis que pretenem superar.

3.1 Una línia possible

Un treball comparatista que tingui en compte els textos que es produeixen en el moment de traslladar-se d'un país a un altre, d'una cultura a una altra, d'una banda, desestabilitza l'estudi de la literatura des d'una perspectiva nacional. El text és susceptible de ser adoptat tant per la cultura d'origen com per la cultura de destí. En aquest transcurs, cobreix un arc que no pot ser ignorat a l'hora d'estudiar les pertinències d'un text. Inclús si és la representació del viatge migratori (no la transformació d'una experiència personal) el que podem trobar en el text literari, així i tot implicarà un intent imaginari

de moviment entre dues cultures. Existeix una objecció que sòl fer-se a aquest tipus d'integracions al cànon occidental, com la plantejada per Rey Chow⁷, que implica bàsicament que es comprèn l'interès del comparatista com una nova forma d'eurocentrisme imperialista que mai aconseguirà entendre realment aquests textos *foranis*. Com a resposta, podem apuntar a l'idea de lectura a contracorrent, en certa mesura anàloga a la pràctica de la deconstrucció. Si Chow, entre d'altres, entén que un comparatista mai podrà llegir una cultura (i per tant, un text) tal i com ho faria un local, l'objectiu no és refutar-lo, sinó assentir amb ell: la lectura de l'*estranger* pot ser una manera enriquidora de llegir. Està clar que aquest tipus de lectura no la postulem exclusivament pels textos de tradicions no occidentals, sinó que en certa mesura es correspon amb la re-lectura del cànon occidental que van iniciar els estudis postcolonials. Si aquests estudis van demostrar que és possible trobar en els mateixos textos que es llegeixen des de fa segles conformacions i representacions que la crítica ha passat per alt, serà necessari ressaltar-les una vegada més, llegint aquests textos com *un estranger*. És important la distinció que realitzen alguns crítics entre valor polític-ètic i valor estètic d'un text. És possible rebutjar-ne i denunciar-ne un sense per aquesta raó deixar de reconèixer l'aportació de l'altre.

D'altra banda, ens interessa en particular el moviment de la perifèria vers el centre, que ve desenvolupant-se de manera continuada a partir de la segona meitat del segle XX. És per això que la narrativa de la migració que considerem és aquella que implica un moviment des de les ex-colònies cap a les antigues metròpolis. Aquesta proposta no es concentra en els moviments migratoris des d'Europa vers Amèrica i Austràlia, per exemple, que es van produir sobre tot a finals del segle XIX i la primera meitat del XX. Entenem que les particularitats que ambdós moviments (centre-perifèria i perifèria-centre, per simplificar) presenten, en concret respecte a l'autopercepció i visió de l'Altre, i també en la relació amb l'espai, constitueixen esferes que s'han d'analitzar des de perspectives que tinguin en compte aquestes particularitats, i per això, resultaran diferents. És evident que també compartiran moltes altres característiques, però la idea de treballar aquesta narrativa des de la perspectiva de la narrativa de viatges no implica oblidar que les especificitats de les cultures d'origen i de destí troben inevitablement un lloc dins de la narrativa. Interessen els moviments massius migratoris cap a la metròpoli que se succeeixen a partir de la segona meitat del segle XX, i que continuen a dia d'avui, i la producció literària que es constitueix a partir d'aquella experiència col·lectiva. D'aquesta manera, es salva la problemàtica de continuar llegint sempre el mateix cànon encara que les perspectives teòriques canviïn.

La decisió d'adscriure explícitament aquest treball a la literatura comparada com a disciplina acadèmica enllaça molt bé amb les

NOTES

7 | «the integration of non-Western texts into the comparative literature canon may just mean confronting a new class of 'Eurocentric' specialists in remote cultures: there is no guarantee that exposure to the alien canon will teach anyone to see it as the locals see it» (1995: 109).

consideracions de Linda Hutcheon referents a la qüestió. Si un treball d'aquestes característiques pot aspirar a algun tipus de justificació, aquesta tindrà molt a veure amb la idea que també creiem que la literatura comparada és «inherently contrarian»⁸. Si la literatura comparada a través del costum d'autointerrogar-se, és la disciplina que sempre està pendent del canvi i està oberta a tornar a pensar els pressupòsits, és aquí a on inscriurem el nostre treball. És en aquest estat de la qüestió, que considera que la literatura comparada compleix una funció dins de l'àmbit acadèmic, a on la pertinència d'arriscar una possibilitat per a la interpretació i anàlisi de la *Weltliteratur* sembla ineludible. Això és en la mesura que és necessari utilitzar les eines de l'amo per a deconstruir el seu edifici acadèmic, durant tantes dècades centrat en una versió esbiaixada del significat de *Welt-* en la paraula alemanya. I ineludiblement en un context més ampli de relació de la cultura occidental amb l'Altre, que ara, com sempre, torna.

El present treball intenta construir una articulació teòrica que permeti donar una resposta possible a la pregunta sobre com fer, que apareix recurrentment entre les qüestions que deuen ser definides dins del comparativisme (Moretti, 2000: 65; Tötösy, 1997: 223; Greene, 2006: 221; Saussy, 2006: 22). En primer lloc, seguint les propostes d'Eric Auerbach en el seu article «Filologia de la *Weltliteratur*» de 1952, ens interessa definir el relat del viatge migratori com a epifenomen que permet partir d'un objecte relativament concret per dedicar-se a aquell infinit estudi de la literatura mundial. Així, Auerbach s'estén en l'explicació de com és possible, començant per un punt de partença que irradia en significació i implicacions, aspirar a tractar un objecte extens. Per ell, una bona obra crítica «no és una gran acumulació de molt, sinó una irradiació a partir de molt poc. (...) Només quan es troba un fenomen marcadament delimitat, mesurable i central com a punt de partença serà possible la realització dels plans» (1952: 124). Amb aquesta ambiciosa pretensió proposem l'estudi del relat del viatge migratori com a punt de partença per a l'estudi de la literatura universal en el marc del segle XXI. És el nostre propòsit demostrar sumàriament en el desenvolupament d'aquest treball, i a través de posteriors aplicacions, que el relat del viatge migratori pot funcionar com a punt de partença de l'anàlisi d'una sèrie de variables que preocupen a la teoria de la literatura en els últims anys. Aquesta proposta no pretén esgotar les possibilitats, sinó simplement autofonamentar-se en la seva necessitat i pertinença dins del marc i la problemàtica plantejats.

En segon lloc, també és important avançar-se a les crítiques possibles respecte a la impossibilitat d'un estudi d'aquestes característiques. Seguint les propostes de Franco Moretti (2000: 68) ens embarquem en aquest desenvolupament amb el convenciment que confiar en el treball dels col·legues de l'acadèmia permet dedicar-se a objectes

NOTES

8 | "To be contrarian is to oppose or reject popular opinion, something comparatists have done quite regularly" Hutcheon, L. (2006) p. 224.

d'estudi tan amplis. S'escriuen cada vegada més assajos (en relació a dècades passades) sobre literatura de la migració en l'àmbit comparatista, però pocs articles es dediquen a buscar la tematització de la migració en la producció que analitzen: en la majoria dels casos, es tracta d'estudis d'autors, de nacionalitats, de textos en concret⁹, que emmarquen sota l'etiqueta de la diàspora, o, més en general, de quelcom postcolonial. Creiem que a partir d'aquests treballs és possible unir les conclusions d'aquells amb el nostre estudi, de tal manera que constitueixin una nova conceptualització de la migració dins la literatura.

4. Hospitalitat planetària

Respecte a la qüestió sobre des de quin indret és possible incorporar al cànon occidental la literatura produïda des de la perifèria, creiem que és possible situar l'estudi de la literatura de la migració en una cruïlla enriquidora. D'una banda, iniciant la perspectiva d'estudi de la literatura des d'una concepció postnacional —si no a-nacional— que aquest tipus de literatura afavoreix, però que podríem pensar extensible a tota la literatura. Si bé és usual en la crítica postcolonial rebutjar l'ús metodològic de les literatures no occidentals com a exemple d'altres formes possibles de pensar la literatura (Spivak, 2003), creiem que en realitat val la pena fer l'intent de no caure en més i més constitucions planetàries de literatures nacionals per procedir al seu estudi. Associant les característiques particulars en la conformació d'aquest tipus de literatures, que difícilment s'assemblin a les de la literatura occidental segons el cànon establert, amb les noves condicions del món globalitzat, és possible intentar el desenvolupament d'un nou paradigma d'estudi de la literatura universal, sense oblidar les dificultats d'aquest terme, però valent-se d'elles. Reconèixer les dificultats de la tasca de la comparística sempre ha estat una de les característiques definitòries d'aquesta disciplina (Farinelli [1925]; Greene [1994]; Moretti [2002]; Saussy [2006]).

D'altra banda, l'estudi de la literatura de la migració obre l'entrada a la producció literària no occidental des d'un punt on l'Alteritat (condició de ser l'altre) no és total, sinó parcial. Des d'aquest buit que configura l'escriptura des d'un indret de "dins-però-fora" és possible començar a cavar un espai que integri sense esborrar les diferències. La proposta de Spivak, que assenyala cap a una definició de la planetarietat, pot resultar útil (2003. 74). Per a ella no és problemàtic el fet que pugui haver-hi elements d'un text que siguin aliens com espècie d'alteritat: aquesta és la característica d'un planeta sobreescrit al globus, a on allò ominós (*unheimlich*) és part integrant de la construcció del sentit. Evidentment, l'abast polític

NOTES

9 | Veure, per exemple, les recopilacions de Russel King i d'Irene Andres-Suárez, en la bibliografia.

que tindria una proposta com aquesta no se'ns escapa. Significa un canvi de percepció de la migració com a fenomen marginal, cap a un fenomen estructural de la cultura. Si les pretensions d'universalitat sorgeixen com a inquietud europea – si no francesa-, fóra bo reconèixer aquesta classe d'aportacions a la comprensió entre els pobles, objectiu fustigat per una part de la crítica, però que no pot, segons el nostre parer, deixar-se de banda. Aleshores, fem pròpies les paraules d'Armando Gnisci:

¿no es la literatura el discurso común que las culturas intercambian entre sí para traducirse todas ellas recíprocamente y para que las traduzcamos dentro de nosotros y entre nosotros, para traducir y desplazar continuamente hacia el futuro —y no solo hacia los museos del pasado— todo lo humano, con todas sus historias y todas sus formas simbólicas? (2002: 12).

També permet pensar que una incorporació d'allò estrany a la cultura pot ser més fàcil que una incorporació de l'estranger a la societat. No està clar què hauria de succeir primer. Però com a objectiu idealista d'aquest treball podem postular la voluntat de que a través, en primer lloc, d'un reconeixement de la producció de l'Altre que viu entre nosaltres, i en segon lloc, una reformulació de les categories utilitzades fins ara, i que en gran mesura l'exclouen, pot fomentar-se l'acceptació i incorporació dels forasters en una nova societat que ens inclogui a tots. Reprenem per a això també l'ús que fa Gnisci del concepte d'hospitalitat. Al centrar l'anàlisi en la literatura del relat migratori, podem pensar en una doble hospitalitat: tant en un sentit literal, d'acceptació de l'arribada i presència de l'Altre a casa, com en un més metafòric que és el que reivindica Gnisci per a la literatura comparada: «comparar significa doncs estudiar i treballar junts en el respecte de les diferències per crear una nova dimensió comunicativa: la de l'hospitalitat recíproca» (1996: 190).

És per aquesta voluntat d'incorporació no fagocitadora, no assimilatòria de la producció d'allò que tradicionalment és vist com a Altre, per el que es reivindica la figura de l'estranger, sense necessàriament forçar-lo a romandre estranger. La doble hospitalitat es relacionarà amb l'intent de fer llegible la trobada amb l'Altre, des d'un indret que reconeix a totes les cultures com a estrangeres.

Si bé aquest marc teòric permet analitzar l'indret del relat del viatge migratori dins de l'estudi de la literatura comparada en qualsevol lloc del món, és subjacent a tot el plantejament la voluntat d'assenyalar el que d'eurocentrisme perviu en aquesta disciplina humanística. Malgrat els progressos que aquesta disciplina ha assolit respecte al passat, una necessitat d'estudi de la literatura mundial perviu com a objecte bàsicament europeu-occidental, que ja no deixa de considerar les produccions no occidentals com a annexes a una

molt seriosa i establerta tradició, única i occidental. Com bé destaca Gnisci, «La 'literatura universal [...] continua essent un somni del Segle de les Llums i el Romanticisme. Avui en dia treballem més aviat en una disciplina literària mundial» (1996: 190); això és: no es tracta de pretendre l'universalisme d'una matèria que no es pot controlar, com ho és la producció literària, sinó de que les formes d'accés a aquelles matèries siguin el més universal possibles. Com a somni, continua sent la Raó. Però no hi ha res que no ens faci rebutjar aquesta base racional a l'hora d'establir els marcs d'una teoria. En un marc empíric de relació amb la disciplina, Gnisci recorda «l'aprovació dels intel·lectuals del món sencer a la literatura comparada» (1996: 191), i des d'aquesta constatació és des d'on proposem que la recerca d'universalitat es concentri no només en la trobada de l'acadèmia enfront a un horitzó comú, sinó també en les manifestacions empírico-textuals de l'esmentat retrobament enfront a allò que tenim en comú; i la narrativa del viatge migratori funciona com a objecte d'aquest apropament literal i figurat.

Bibliografía

- ANDRES-SUÁREZ, I. (ed.) (2004) *Migración y literatura en el mundo hispánico*. Madrid: Verbum.
- AUERBACH, E. (1952) «Filología de la Weltliteratur», en *L'Espill*, 21, 2005, 117-126.
- AUGÉ, M. (1993) *Los no lugares: espacios de anonimato: una antropología de la sobremodernidad*, Barcelona: Gedisa.
- BERNHEIMER, C. (ed.) (1995) *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*, Baltimore: Johns Hopkins UP.
- BHABHA, H. (1990) *Nation and Narration*, London & New York: Routledge.
- BHABHA, H. (2004) *The Location of Culture*. London & New York: Routledge.
- BRENNAN, T. (1990) «The national longing for form» en BHABHA, H. *Nation and Narration*, London & New York: Routledge.
- BOEHMER, E. (1995) *Migrant Metaphors. Colonial and Postcolonial Literatures*. Oxford & New York: OUP.
- BRUNEL, P. i I. CHEVREL (eds.) (1994): *Compendio de literatura comparada*, México: Siglo XXI.
- CHOW, R. (1995) «In the Name of Comparative Literature», en BERNHEIMER, C., o.cit., 107-116.
- FARINELLI, A. (1925) *Petrarca, Manzoni, Leopardi. Il sogno di una letteratura 'mondiale'*. Torí: Fratelli Bocca ed.
- GUILLÉN, C. (1985) *Entre lo uno y lo diverso*, Barcelona: Crítica.
- GNISCI, A. (1996) «La literatura comparada como disciplina de descolonización» en VEGA, M.J., 1998, *La literatura comparada: principios y métodos*, Madrid: Gredos, 188-194.
- GNISCI, A. (2002): *Introducción a la literatura comparada*, Barcelona: Crítica.
- GREENE, R. (2006) «Not Works, but Networks. Colonial Worlds in Comparative Literature» en SAUSSY, H., *Comparative Literature in an Age of Globalization*, Baltimore: Johns Hopkins UP, 212-223.
- HARGREAVES, A. (1995) «Perceptions of Place among Writers of Algerian Immigrant Origin in France» en KING, R. *Writing Across Worlds. Literature and Migration*, London and New York: Routledge, 89-100.
- HUTCHEON, L. (2006) «Comparative Literature: Congenitally Contrarian», en SAUSSY, H., *Comparative Literature in an Age of Globalization*, Baltimore: Johns Hopkins UP, 224-229.
- ISRAEL, N. (2000) *Outlandish. Writing Between Exile and Diaspora*. Stanford: Stanford University Press.
- KAPLAN, C. (1996) *Questions of Travel: Postmodern Discourses of Displacement*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- KING, R., J. CONNELL y P. WHITE. (eds.) (1995) *Writing Across Worlds. Literature and Migration*, London and New York: Routledge.
- KRISTEVA, J. (1991) *Extranjeros para nosotros mismos*, Barcelona: Plaza&Janes.
- LAMBERT, J. (1989) «En busca de mapas mundiales de las literaturas», en BLOCH DE BEHAR (ed.), *Términos de Comparación*, Montevideo: ANL.
- MARIÑO, M., María de la O OLIVA (coord.) (2004) *El viaje en la literatura occidental*. Valladolid: Universidad de Valladolid, Secretariado de Publicaciones e Intercambio Editorial.
- MARIÑO, M., María de la O OLIVA (coord.) (2006) *El viaje concluido. Poética del regreso*. Valladolid: Universidad de Valladolid, Secretariado de Publicaciones e Intercambio Editorial.
- MERTZ-BAUMGARTEN, B. (2004) «Imágenes del exilio y de la migración en la literatura latinoamericana en Canadá», en ANDRES-SUÁREZ, I. (2004), 280-294.

- MILHAUD, O. (2006) «Post-Francophonie?», EspacesTemps.net, 31/08/08, <http://espacestemp.net/document2077.html>.
- MORETTI, F. (2000) «Conjeturas sobre la literatura mundial» en *New Left Review*, 1, 65-76.
- NUCERA, D. (2002) «Los viajes y la literatura», en GNISCI, A. (2002) *Introducción a la literatura comparada*, Barcelona: Crítica, 241-289.
- PETRIC, J. (1995) «Sunday Too Far Away: Images of emigrant existence in the literatures of Slovenes in the United States, Canada and Australia», en KING, R. (1995), 162-171.
- REMAK, H.H.H. (1971) «La literatura comparada: definición y función», en VEGA, M.J., 1998, *La literatura comparada: principios y métodos*, Madrid: Gredos, 89-99.
- SAUSSY, H. (ed.) (2006) *Comparative Literature in an Age of Globalization*, Baltimore: Johns Hopkins UP.
- SIMMEL, G. (1988a) «Digressió sobre el foraster», en *Sociologia: Investigació sobre les formes de socialització*, Barcelona: Edicions 62, 318-324.
- SPIVAK, G.C. (2003) *Death of a Discipline*, New York: Columbia UP.
- TÖTÖSY DE ZEPETNEK, S. (1997) «La literatura comparada y la aproximación sistémica a la literatura y la cultura», en VEGA, M.J. (1998) *La literatura comparada: principios y métodos*, Madrid: Gredos, 215-229.
- VEGA, M.J. i N. CARBONELL (1998) *La literatura comparada: principios y métodos*, Madrid: Gredos.
- WELLEK, R. (1958) «La crisis de la literatura comparada», en VEGA, M.J. (1998), *La literatura comparada: principios y métodos*, Madrid: Gredos, 79-88.